

**Dynamika sociálně třídní struktury
a změny ve způsobu života
v Československu**

JIŘÍ LINHART
Ústav pro filozofii a sociologii ČSAV,
Praha

V marxistickém pojetí dějin je studium sociálně třídní struktury jedním ze základních přístupů k analýze historického procesu. Třídy jako základní články sociální struktury přitom vystupují v dvojím, navzájem propojeném kontextu.

Na jedné straně jsou vymezeny jako velké skupiny lidí, které se liší svým postavením v historicky určeném systému společenské výroby, vztahy k výrobním prostředkům, rolí ve společenské organizaci práce a způsobem nabývání společenského bohatství a tvoří tedy základní *zprostředkující článek mezi výrobním způsobem, společensko-ekonomickou formací a jednotlivcem*. (1) Na druhé straně představují i rozhodující *subjekty* společenského pohybu (a tím i způsobu života), přetvářející v průběhu třídních bojů abstraktní možnosti společenského vývoje v konkrétní historickou skutečnost.

Na sociální a zejména třídní strukturu nemůžeme pohlížet jen jako na určitou podmínku způsobu života. Pohyb sociální struktury napomáhá svými charakteristikami krystalizaci určitého způsobu života celé společnosti (akcentujícího v různé míře homogenizační či naopak diferenciací procesy) a je současně i jedním z podstatných sociálních mechanismů, jimiž se prosazují, institucionalizují a společensky kodifikují sociokulturní změny ve způsobu života. V třídních a meziskupinových rozporech a konfliktech se utváří vědomí objektivních rozdílů v postavení tříd a vrstev společnosti a z nich vyplývajících zájmů. V rámci boje, kooperace i koexistence tříd, vrstev i sociálních skupin dané společnosti se vyhraňují i specifické formy a projevy způsobu života jednotlivých tříd, vrstev a společenských skupin, představující koncentrovaný a historicky podmíněný výraz sociálního postavení a životních podmínek tříd v určité etapě vývoje dané společenské formace.

Třídně vyhraněné způsoby života ve svém úhrnu upřesňují možnosti rozvoje společnosti i člověka v konkrétních podmínkách určité etapy společensko-ekonomické formace a jejich poznání má proto značný význam pro pochopení vnitřní struktury kultury společnosti [Orlova 1978: 99–100].

Nezbytnou součástí procesu ideologické a politické emancipace tříd je i aktivní formování *vzorů způsobu života* vyjadřujících základní hodnoty, normy, cíle i prostředky té které třídy. Ty se transformují do etických, estetických, politických, hospodářských i filozofických (sociologických, historických

(1) „Jednotlivá individua tvoří třídu jen potud, pokud musí vést společný boj proti jiné třídě; jinak si zase navzájem konkurují jako nepřátelé. Na druhé straně se třída osamostatňuje zase vzhledem k individuům, takže ta se dostávají už do životních podmínek, které jsou jim předurčeny, třída jim určuje jejich životní postavení a tím i jejich osobní vývoj, individua jsou jí podřízována. Tohle je též jev jako podřízení jednotlivých individuí dělbě práce a může být odstraněn jen zrušením soukromého vlastnictví a práce samé“ [Marx-Engels 1958: 67].

a dalších) koncepcí, jsou však především zakotveny v postojích a jednání lidí, ve způsobech, jimiž příslušníci tříd řeší každodenní situace v intenci svých třídních, skupinových i individuálních cílů. Ztotožnění se se zájmy určitých tříd, přijetí určitého způsobu života individuem je především důsledkem tlaku objektivních společenských poměrů, reálného sociálně ekonomického (třídního) postavení. Tento proces však může být urychlen (nebo naopak značně komplikován) i konfrontací internalizovaných hodnot, potřeb a norem s fakticitou sociálního postavení té třídy, s níž se jedinec identifikuje, nebo k níž je logikou svého sociálního postavení přitahován.⁽²⁾ Vzory způsobu života proto nejsou jen po výtce intelektuálními výtvary prosazujícími se originalitou, vnitřní koherencí a prostředky ideologického působení. Jsou především abstrakcí reálného společenského postavení tříd, vrstev a skupin ve společnosti, ve vědomí mas, a každým sociálním konfliktem, každou historickou zkouškou se konkretizují, pozměňují a dotvářejí. Každá třída, vrstva či skupina vytváří vzory způsobu života především tím, jak řeší sociální, ekonomické a mravní problémy doby a tím jak a s jakým výsledkem je schopna naplnit v konkrétních historických podmínkách převažující potřeby širokých vrstev obyvatelstva.

Třídy, vrstvy a velké sociální skupiny jsou složitými *produkty historického vývoje*. Kumulovaná historická zkušenost, zafixovanost určitých rysů a vzorů způsobu života i stabilita životních podmínek a okolností (zejména spjatých s rozvojem výrobních sil a dělbou práce) vždy tvoří výraznou a dlouhodobě působící determinantu způsobu života každé společnosti. Vzory způsobu života, jako výraz historické zkušenosti tříd, vrstev, skupin i jednotlivců, ovšem nezmizí, přetrvávají i reálný zánik vlastních tříd a sociálních vztahů, v nichž se tyto třídy, vrstvy i skupiny zformovaly a v nichž působily. Jsou aktualizovány „právě tehdy, kdy jsou lidé zdánlivě plně zaujati tím, aby provedli převrat v sobě a kolem sebe, aby vytvořili něco nebývalého“. Právě v těchto „epochách revolučních krizí“ lidé „vyvolávají úzkostlivě duchy minulosti, aby jim sloužili, vypůjčují si od nich jména, bitevní hesla, kostýmy, aby v tomto starém a ctihodném převlečení a s touto vypůjčenou řečí sehráli nový výstup světových dějin“ [Marx 1960: 141].

Sociálně třídní diferenciaci předmnichovské republiky a vzory způsobu života

Současná úroveň sociálně třídní diferenciaci způsobu života v Československu je výsledkem dlouhodobého historického procesu, jehož základní dějinnou intencí (bezprostředně vyplývající ze socialistického charakteru naší společnosti) je překonání třídní strukturace způsobu života, posílení celkové homogenizace společnosti a rozšíření možností individualizace životního stylu každého jedince. Analyticky můžeme dosud rozlišit několik podstatných zdrojů sociální, zejména vnitrotřídní diferenciaci v podmínkách i způsobu života, přičemž právě historicky nejstarší vrstvu představují rezidua svými kořeny spjatá se sociální strukturou kapitalistické společnosti.

Specifickým rysem současného způsobu života v naší společnosti pak je, že pozůstatky staré třídní diferenciaci se prolínají s některými novými, specificky socialistickými formami diferenciaci způsobu života, které vyrůstají zejména z rozdílů v podílu jednotlivců na tvorbě celospolečenských zdrojů, ze vztahu k práci, z politické angažovanosti a kvalifikace. I když tyto nové typy diferen-

(2) Viz Marxovu myšlenku o tom, že „vědomí nutnosti radikální revoluce, komunistické vědomí“ se může díky „pozorování postavení“ dělnické třídy „vytvořit i u jiných tříd“ [Marx-Engels 1958: 82]

ciace jsou dnes převládající a jejich účinné využívání je nezbytné pro další optimalizaci ekonomického a sociálního rozvoje naší společnosti, je třeba neustále věnovat značnou pozornost překonávání pozůstatků staré sociálně třídní diferenciaci a celkové optimalizaci homogenizačních a diferenciacních procesů.

Značný význam má i překonávání starých, tradičních, s kapitalistickou společností spojených vzorů způsobu života, vzniklých zejména v řadách maloburžoazie, které dosud různými formami a v různých modernizovaných podobách do určité míry ovlivňují společenské vědomí i reálný způsob života našeho obyvatelstva.

V politickém a ekonomickém systému Rakouska-Uherska získávaly poměrně nepočetné *vládnoucí třídy* českého a slovenského národa jen pozvolna nezbytný vliv a soustřeďovaly kolem sebe s politickým životem a ideologickým bojem spjatou inteligenci. Vezmeme-li za základ příjmové poměry jednotlivých domácností, můžeme odhadnout jejich počet zhruba na 15 000 domácností, přičemž počet osob se skutečně velmi vysokými příjmy nad 1 000 000 předválečných korun (příjem 88 % obyvatelstva nepřesahoval 9000 Kčs) nepřesáhl v roce 1927 365 osob [Chyba-Tlustý 1974: 74]. V roce 1918, tedy v okamžiku vzniku samostatného československého státu, kontrolovala česká buržoazie maximálně jednu třetinu průmyslové výroby v českých zemích a pozice slovenské buržoazie na Slovensku byla v této době ještě daleko slabší. Pokud jde o vědomí souvislosti mezi realizací třídních zájmů buržoazie a procesem národní emancipace, existovaly uvnitř této třídy výrazné rozdíly, promítající se i do jejího způsobu života. Česká průmyslová velkoburžoazie se (zejména od přelomu století) orientovala dlouhodobě na kompromis s domácí německou buržoazií, podmíněný společným zájmem o prosazení na zahraničních trzích. Naproti tomu nositelem vypjatých forem českého, slovenského, německého i maďarského nacionalismu v ekonomické, politické i kulturní oblasti byla malá a střední buržoazie [Horská-Vrbová 1965], dlouhodobě usilující o jakýsi „kulturní izolacionismus“, ztěžující aktivní přejímání nových trendů myšlení i využívání volného času, zábavy i spotřeby.

Rozvoj svébytného způsobu života českých a slovenských vládnoucích tříd byl v těchto podmínkách *podstatným způsobem limitován*, přičemž i možnosti navázat na způsob života hospodářských a politických elit Rakousko-Uherska (zejména šlechty, velkoburžoazie, kléru a důstojnického sboru) byly značně omezeny. Teprve vznik samostatného československého státu umožnil národní buržoazii plně rozvinout všechny podstatné atributy svého vedoucího postavení. *Relativně krátké období první republiky však neumožnilo, aby v rámci vládnoucí třídy vykrytalizoval výraznější svébytný životní styl*, poskytující vzory pro malou a střední buržoazii a některé skupiny inteligence a byrokracie.

Všechny tyto skutečnosti vtiskovaly celému způsobu života předmnichovské republiky daleko plebejštější a egalitárnější ráz než v jiných evropských zemích (včetně zemí střední a jihovýchodní Evropy) (3), a to přesto, že sociálně

(3) Podle R. Kvačka [1976: 83] se aristokraticky smýšlejícím anglickým diplomatům v Praze před válkou příliš nelíbilo, především pro „plebejský“ ráz způsobu života a nedostatek společenských příležitostí. Na tento problém poukazuje i Bláha ve svých článcích z let 1918–1922 shrnutých v publikaci *K psychologii doby* (Praha 1922).

Například Tomáš Bafa, který byl jedním z nejbohatších průmyslníků v předválečném Československu, bydlel ve Zlíně v menší vilce zhruba o čtyřech pokojích a jeho náklad na domácnost se pohyboval kolem 500 000 Kčs ročně (převážnou část z toho pohltily různé dary a plat čtyřčlennému personálu). Byl osobně nepřijemný, nedovedl se oblékat, nepil, nekouřil. Jeho čtenba se omezovala především na studium životopisů významných průmyslníků (Ford, Carneggieho, Rockefellera atd.) [Erdély 1932: 137 a další].

třídní polarizace způsobu života byla v Československu neméně ostrá a probíhaly zde tytéž procesy sociálně třídní diferenciace a separace jako v jiných kapitalistických zemích [Charvát-Linhart-Večerník 1978]. Situace v Československu se tak výrazně odlišuje od tradic způsobu života v jiných socialistických zemích, kde (ať již jde o Polsko, Maďarsko, NDR, Rumunsko) existovaly dlouhodobé a živé tradice specifického způsobu života vládnoucích tříd spjatých s institucí soukromého vlastnictví a třídními zájmy majetných vrstev společnosti.

V období druhé světové války (zejména v důsledku mnichovské zrady) ztratila česká a slovenská buržoazie politický i morální kredit, což ještě více podlomilo přitažlivost jí prezentovaných vzorů způsobu života. Za této situace naopak podstatně vzrůstal význam městské maloburžoazie, popřípadě některých skupin inteligence a byrokracie jako center utváření vzorů života vládnoucí třídy.

Přes řadu krizových výkyvů, jimiž *městská maloburžoazie* za Rakousko-Uherska i předmnichovské republiky prošla, uchovala si poměrně vysokou stabilitu svého sociálně ekonomického postavení a ani její objem v sociálně třídní struktuře se podstatněji nezměnil. Mezi léty 1900–1930 tvořila přibližně 9 až 10 % ekonomicky aktivních (bez pomáhajících rodinných příslušníků) a zaměstnávala zhruba 26–38 % všech námezdně pracujících [Chyba-Tlustý 1974: 73].(4) Její odvětvové a profesionální těžiště bylo v průmyslu a řemeslech (54 až 62 % celé městské maloburžoazie). Teprve období krize třicátých let a protektorátu podstatně oslabilo její společenskou pozici, zvýraznilo její pauperizaci a proletarizaci a vytvořilo i příznivější podmínky pro její politickou radikalizaci a zčásti i přechod na pozice dělnické třídy a komunistické strany.(5)

Z hlediska způsobu života představovala městská maloburžoazie značně diferencovanou skupinu, zahrnující kromě pauperizovaných vrstev i nepočetné relativně bohaté a kultivovaným „měšťanským“ způsobem života žijící skupiny. Těžiště způsobu života bylo (právě tak jako u zemědělské maloburžoazie) velmi výrazně vázáno na rodinu, která byla „především ekonomickou a pak teprve společenskou jednotkou“ [Horská-Vrbová 1970: 162], přičemž kontinuitě rodového majetku byly výrazně podřízeny i individuální zájmy, potřeby a aspirace.

I pro část méně vyspělých příslušníků dělnické třídy však představoval život maloburžoazie ještě v období první republiky poměrně přitažlivý model způsobu života i zakotvení v sociálně třídní struktuře kapitalistické společnosti, přestože možnosti založit si vlastní živnost byly poměrně velmi malé. Tato přitažlivost vyplývala nejen z vyšší úrovně sociálních jistot, ale i z obsahu práce. Zejména česká průmyslová a řemeslnická maloburžoazie byla výrazně orien-

(4) První číslo udává počet dělníků pracujících v závodech do 5 námezdních pracovníků, druhé do 20.

(5) Na VIII. sjezdu bylo konstatováno, že kolem roku 1946 bylo v KSČ organizováno více živnostníků než za první republiky v Živnostenské straně. Živnostníci a řemeslníci tvořili v této době 4,1 % členské základny KSČ, ve městech bylo jejich zastoupení poněkud menší.

tována na uchování a rozvoj kvalifikačních předpokladů vlastní profese a představovala v tomto směru určitý vzor kvalifikované „nerozdrobené“ a „řemeslným fortem“ prosycené práce. Podle údajů z roku 1946 pracovalo v řemeslech 62,8 % kvalifikovaných pracovníků, 17,9 % učňů, ale jen 16,5 % pracovníků bez kvalifikace [Družstevnictví 1968: 193].

Značnou váhu při formování vzorů života předmnichovské republiky si uchovala *zemědělská maloburžoazie*, ačkoli její kvantitativní zastoupení v sociálně třídní struktuře se stále zmenšovalo.

Od sedmdesátých let minulého století začal na české vesnici (na Slovensku podstatně později [Cambel 1972]) postupný rozklad tradičního polofeudálního venkovského způsobu života [Urban 1978], přesto však zde způsob života zůstával značně odlišný. Rozhodujícím zdrojem těchto diferencí byl především rozdílný stupeň vyzrálosti kapitalistických výrobních vztahů, podmiňující menší míru emancipace od feudálních přežitků a politické i duchovní (lidové) kultury feudalismu.

Životní způsob rolnictva vylučoval „dělbu práce při obdělávání (půdy), vylučoval použití vědy, a tedy i rozmanitost vývoje, rozmanitost talentů, vylučoval bohatství společenských vztahů“. Každá rolnická rodina byla do značné míry soběstačná, vyráběla „přímo pro sebe největší část spotřeby a své životní prostředky získávala tak spíše výměnou s přírodou než směnou se společností“ [Marx 1960: 229]. Výzkumy realizované za první republiky [Reich 1934] plně prokázaly, že v zemědělství bylo běžné naturální odměňování, odpracování pronájmu, naturální směna, přenechání části úrody k prodeji. Ještě po druhé světové válce mohl Cambel [1972] doložit řadu výrazných přežitků spjatých s tímto typem odměňování.

I když v mezinárodním srovnání nebylo postavení československé (či spíše české) zemědělské populace co do životních podmínek a vzdělanosti i kulturní úrovně nejhorší [Reich 1934: 174], přesto se životní styl venkovského obyvatelstva vyznačoval značnou zaostalostí a kulturní uzavřeností. Volný čas téměř neexistoval, v bydlení a spotřebě se projevovala řada vážných nedostatků a na velmi nízké úrovni byla i péče o tělesnou čistotu. Lidová kultura dožívala a nové typy účasti na kultuře byly přijímány s nedůvěrou. Vztahy mezi lidmi byly prosyceny patriarchalismem, paternalismem a majetkovými ohledy, značný vliv měla církev a politické uvědomění bylo velmi nízké.

Přesto svými životními orientacemi a aspiracemi ovlivňovala agrární maloburžoazie nejenom zemědělské dělnictvo, ale i průmyslový proletariát a živnostníky žijící trvale na vesnici. Tyto vrstvy ovšem nepřebíraly její způsob života komplexně, ale výběrově. Kromě identifikace s některými aspekty mezilidských vztahů, vyznačujících se větší mírou neformálnosti, soudržnosti i soudské solidarity, působil zde především příklad svébytného modelu tvorby životní úrovně, založený na kombinaci příjmu ze zaměstnání a poměrně vysokou produkci řady základních potravin určených pro vlastní potřebu a zaručující relativní nezávislost na výkyvech mezd i cen. Stabilita tohoto modelu tvorby životní úrovně je překvapivě dlouhodobá a prakticky dodnes, přes intenzivní růst životní úrovně i změny v sociální struktuře vesnice, významně ovlivňuje způsob života venkovského i příměstského obyvatelstva.

Přestože *inteligence* vytvořila v období první republiky v prostředí umělecké a zčásti i vědecké inteligence pozoruhodné formy kultivovaného stylu života, její vliv na širší veřejnost byl v tomto směru jen velmi malý. Vyplývalo to ostatně i z dosaženého stupně jejího rozvoje. Podíl technické inteligence, bezprostředně spjaté s prací i životem na závodech, byl v té době ještě

poměrně malý a technické i technicko-ekonomické kádry představovaly podstatnější složku továrních zaměstnanců pouze ve velkých podnicích (Baťovy závody, komplex továren Škoda, Českomoravská Kolben-Daněk). Rovněž v zemědělství nebyly podmínky pro výraznější transfer náročnějších vzorů způsobu života.

Rovněž s byrokratickým aparátem spjatá národní inteligence se v Československu začala intenzivněji vytvářet až po vzniku samostatného československého státu. Základní sociální „transmise“ umožňující zprostředkovat životní způsob inteligence nejširším masám se tedy začaly teprve formovat, což značně limitovalo její možnosti ovlivňovat každodenní způsob života nejširších vrstev obyvatelstva. Tento bludný kruh *prolomila*, především díky své politické a publicistické aktivitě, *jen levicově (a především komunisticky) orientovaná inteligence*, úzce spolupracující s dělnickým hnutím. Vytvořila tak dosud akceptovaný vzor „revolučního intelektuála oddaného dělnické třídě a jejím zájmům“, avšak vzor svým zaměřením i hodnotami zcela se vymykající světovému názoru i životní orientaci vládnoucích vrstev předmnichovské republiky.

Ideál života vrstev konformních s kapitalistickým společenským řádem byl spojen spíše s některými skupinami *byrokracie, úřednictva, zřizenců, státních zaměstnanců a tzv. dělnické aristokracie*, a to zejména díky některým atributům jejich sociálního postavení (zajištění ve stáří, pojištění, tzv. definitiva) vytvářejícím poměrně účinnou bariéru proti nezaměstnanosti a poklesu životní úrovně. V roce 1930 tvořily tyto skupiny (spolu s rodinnými příslušníky) přibližně 8–9 % obyvatel Československa. V meziválečném období jejich počet neustále vzrůstal, zejména na Slovensku, což dávalo jejich způsobu života ráz reálné alternativy k proletářskému způsobu života. Ačkoliv značná část z nich se charakterem ani obsahem práce nijak podstatněji neodlišovala od dělnické třídy (zejména v dopravě, kde jich bylo zaměstnáno nejvíce) vytvářely si samostatné odborové a zájmové organizace a projevovaly snahu odlišit se od dělnické třídy [Svetoň 1958: 132–133].

Není proto náhodné, že právě tyto skupiny se staly předmětem ideologických spekulací reformistických sociologů i profesionálních politiků, kteří právě ve srůstání sociálního postavení a způsobu života „městských dělníků, zřizenců, nižších a středních úředníků“ viděli nejpřesvědčivější důkaz postupné anihilace tříd [Ullrich 1937: 42–43].

Jednotlivé třídy hledaly v sociální struktuře reprezentanty žádoucího způsobu života v souladu se svými třídními zájmy i politickými i ekonomickými možnostmi. Jestliže z pozic vládnoucí třídy poskytovala vhodné žádoucí vzory způsobu života zejména maloburžoazie a byrokratický aparát, pak uvnitř pracujících tříd a vrstev byly představy o způsobu života nejvýrazněji ztělesněny v životě *průmyslového proletariátu*, který se stával stále četnější. Podle rakousko-uherských statistik bylo v Čechách již kolem roku 1853 spjato se zemědělstvím jen 54,4 % obyvatelstva (na Moravě a ve Slezsku 53,0 %) zatímco na Slovensku se pohyboval počet zemědělského obyvatelstva mezi 80–90 % [Horská-Vrbová 1970: 103]. Dělnický způsob života, spjatý s prostředím velkých závodů, dělnických obytných městských čtvrtí, ovládnutím poměrně složitých technik a vyžadující nejenom řemeslné znalosti, ale též schopnost kolektivní spolupráce a kolektivního řešení technologických a především ekonomicko-sociálních a s třídním bojem spjatých problémů, měl proto na Slovensku podstatně menší tradici než v českých zemích, kde již v první polovině devatenáctého století vznikly v Praze, Brně, Liberci a na severu Čech poměrně mohutné velkožávody i první dělnické organizace [Mrázek 1964].

Sociální složení dělnické třídy bylo ovšem dosti pestré. Zvláště výrazný byl rozdíl průmyslového proletariátu a zemědělského dělnictva, jehož život se

příliš nelišil (zejména na Slovensku) od života drobných vlastníků půdy. Do struktury dělnické třídy patřila též početná skupina dělnické aristokracie⁽⁶⁾ (před první světovou válkou odhadla Křepeláková [1974: 126] její počet na 10 % všeho českého dělnictva), která byla svým způsobem života, politickými i hodnotovými orientacemi takřka nerozeznatelná od maloburžoazních středních vrstev, dále domácí služebnictvo, skupiny částečně či jen periodicky zaměstnaných (zejména na Slovensku), domácí dělníci i lumpenproletariát. Lišil se však i životní způsob například dělníků v průmyslu či stavebnictví, ve výrobních a nevýrobních odvětvích, v různých dělnických profesích, z nichž některé (například havíři) si vytvářely svébytný životní styl v dlouhodobé kontinuitě, svými kořeny sahající až do středověku.

Dělnická třída prezentovala tedy hned celou stupnici různých způsobů života, od relativně vysoce stabilizovaných, v mezích možností kultivovaných a vyznačujících se vysokou mírou politické angažovanosti a třídního vědomí (jako tomu bylo zejména u kvalifikovaných průmyslových dělníků spojených s komunistickým a dělnickým hnutím), až po životní styly trvale se pohybující na hranici životního minima.

I když krize třicátých let dočasně zvýraznila početní zastoupení dělníků žijících na hranici životního minima [Kollar 1933], vývoj jednoznačně směřoval k posílení sociální základny způsobu života spjatého s průmyslovým dělnictvem, jeho potřebami, normami, politickou kulturou i vysokým třídním uvědoměním. Již v období protektorátu došlo k rychlému růstu průmyslové dělnické třídy koncentrované do velkých závodů a tento proces byl v období poválečné rekonstrukce národního hospodářství i socialistické industrializace ještě posílen [Huláková 1979]. Tisíce zemědělských dělníků, nádeníků, drobných zemědělců, soukromých živnostníků i řemeslníků, ale i úředníků a příslušníků inteligence si postupně osvojovalo životní způsob dělnické třídy, její hodnoty, normy a politickou kulturu. Do zápasů o nový charakter republiky vstupovala po druhé světové válce dělnická třída morálně a ideově sjednocená kolem KSČ.

Postavení dělnické třídy jakožto *subjektu tvorby vzorů života* bylo v *předmnichovské republice ovládáno především dvěma základními momenty*. Identifikace s dělnickým způsobem života a jeho hodnotami představovala na jedné straně pro značnou část populace *logické završení industrializačních, urbanizačních a modernizačních procesů*; na druhé straně pak dělnická třída *svoji dějinnou intencí negovala stávající buržoazní a maloburžoazní způsob života* a v této negaci vytvářela *perspektivní model svobodného a vykořisťování zbaveného stylu života, umožňujícího všestranný rozvoj osobnosti*.

Všestranně a dlouhodobě působil i vlastní proces politické emancipace dělnické třídy v podmínkách kapitalistické společnosti. V předválečném Československu ovlivňoval tento faktor zejména inteligenci, jejíž kvalitativně nejvyspělejší jádro se identifikovalo se zájmy dělnické třídy a do určité míry i s politickou praxí komunistické strany. V období před Únorem 1948 tvořila inteligence a úřednictvo 9,2 % členů komunistické strany a po Únoru 1948 její organizovanost ve straně rychle narůstala. Životní způsob dělnické třídy nebyl ovšem uvnitř inteligence akceptován jako vzor ve své celistvosti, tj. včetně

(6) Vliv dělnické aristokracie byl velmi silný, neboť v období před první světovou válkou ovládala podstatnou měrou dělnické hnutí [Křepeláková 1973] a formovala tak vzory politické aktivity dělnické třídy. Teprve v etapě bolševizace KSČ byl její vliv podstatně oslaben.

těch aspektů, které (zejména v oblasti spotřeby, bydlení, volného času i obsahu práce) byly výrazem nerozvinutosti a důsledkem kapitalistického vykořisťování. Motivem příklonu k dělnické třídě byla v řadě případů i vážná snaha o prosazení maloburžoazně pojatých ideálů rovnosti, bratrství a svobody ve společnosti a místy i romantický únik z podmínek života vlastní třídy.

Z hlediska vzorů způsobu života i jeho reálné diferenciaci bylo předválečné Československo nepochybně méně výrazně stratifikováno než stavovsky organizované Rakousko-Uhersko či většina tehdejších průmyslově vyspělých společností, v nichž každý stupeň společenské hierarchie byl „podepřen“ komplikovanou sítí společenských konvencí. Šlo však současně o soustavu životních vzorů výrazně třídně rozpornou, v níž životní vzory dělnické třídy byly jak objektivně, tak svou dějinnou intencí protikladně modelům života vládnoucích tříd a maloburžoazie.

Byla to logika sociálního postavení jednotlivých tříd, vzájemná provázanost pauperizace života nejširších vrstev a parazitismu vládnoucích elit, která nejenom díky objektivním sociálně ekonomickým souvislostem, ale i v důsledku změn v politickém a etickém smýšlení doby (silně ovlivněnou zejména Říjnovou socialistickou revolucí a poté úspěchy SSSR), vedla nejširší vrstvy pracujících k identifikaci s dělnickou třídou. Homogenizační tendence ve způsobu života za první republiky nevyplývaly z orientace na jednotnou „masovou kulturu dneška“ [Ullrich 1937: 43], ale především z pokračujícího zbídačování nejširších lidových vrstev (zejména v období krize a Protektorátu) [Chyba — Tlustý 1974], [Král 1959] a dlouhodobé stagnace životní úrovně,⁽⁷⁾ což samo o sobě *vylučovalo masovější přechod k náročnějším a kultivovanějším formám spotřeby, bydlení a využívání volného času*. I tam, kde náročnější standardy „měšťanského stylu života“ hlouběji zakotvily v dělnickém prostředí (jako tomu bylo zejména u kvalifikovaného průmyslového dělnictva) došlo v tomto období k podstatnému narušení těchto hodnot, norem a standardů [Kollar 1933: 106]. Výsledkem intenzivní propagandy vzorů života vládnoucích vrstev proto nebylo stále „sblížování jednotlivých vrstev obyvatelstva... a mizení všech prvků, které společnosti rozdělují v jednotné, jasně oddělitelné a alespoň po určité stránce homogenní vrstvy“ [Ullrich 1937: 33]. *Vývoj naopak směřoval k polarizaci objektivně existujícího způsobu života československé společnosti na straně jedné a na straně druhé k politické radikalizaci, vyústující v postupné ztotožnění s dlouhodobými zájmy dělnické třídy, s její politickou kulturou, s politikou komunistické strany a v přesvědčení, že je nezbytné změnit společnost a tím i celý mechanismus tvorby způsobu života.*

Socialistické přeměny společnosti a sociálně třídní diferenciaci způsobu života

/Socialistické přeměny naší společnosti po únoru 1948, zejména pak změny ve výrobních vztazích, sociálně třídní struktuře, mezinárodní dělbě práce i ve výrobních silách, vytvořily základní makrosociální předpoklady pro radikální změny v životě pracujících a proměnu třídně vymezených způsobů života i jejich vzorů. Vládnoucí třídou, vyjadřující dlouhodobé zájmy všeho pracujícího lidu, se stala dělnická třída, a proto i *ji akceptované vzory způsobu života* (odvozené z životního způsobu nejuvědomělejších příslušníků dělnické třídy

(7) S výjimkou období 1925–1930 byla v Československu až do počátku padesátých let nižší reálná životní úroveň než v roce 1914. Reálné mzdy městského obyvatelstva byly 4krát nižší než v USA, 3krát nižší než v Kanadě a Austrálii, 2krát nižší než v Anglii, Dánsku a dalších severských zemích. Nižší mzdy byly v Evropě jen v Itálii, Rakousku a Polsku [Chyba-Tlustý 1974: 76].

a jejich spojenců: drobných rolníků a pokrokové inteligence) *se staly součástí oficiální ideologie.* Na rozdíl od předmnichovské republiky vystoupily do popředí takové hodnoty, jakými jsou: hodnota tvořivé, celospolečensky prospěšné práce, kolektivismus, vědomí třídní solidarity s pracujícími všech zemí, hluboký demokratismus a odpor proti projevům kastovních výsad a privilegií. Výrazně se proměnilo i celé společenské klima, v němž se utvářely nejenom vzory způsobu života, ale i život sám.

Způsob života se rozvíjel v mírových podmínkách a při plném respektování národních zájmů. Plně byla zabezpečena základní sociální občanská práva i svobody pro pracující, zejména pak právo na práci, vzdělání, společenské uplatnění a zdraví. Rozvinula se a prohloubila socialistická demokracie jako základ účinné účasti pracujících na politickém i veřejném životě i při řízení všech podstatných sociálně ekonomických procesů v naší společnosti. Veřejná správa, kultura, školství i každodenní život byly výrazně zdemokratizovány. Důležitým faktorem formování způsobu života byl i trvalý růst životní a kulturní úrovně pracujících, který doslova zrevolucionizoval celou oblast hmotné spotřeby, zejména na vesnici, a vymanil z existenčních podmínek na pokraji životního minima prakticky veškerou populaci.(8)

Komplex změn v sociálně třídní struktuře a vedoucí úloha dělnické třídy vytvořily *novou sociální bázi rozvoje způsobu života.* Vznikly základní sociálně třídní předpoklady pro to, aby se rozvíjely homogenizační tendence v podmínkách a způsobu života. Byly odstraněny sociální zdroje třídní polarizace způsobu života a vytvořil se prostor pro jeho cílevědomé a plánovitě ovlivňování socialistickými organizacemi a institucemi. Základem sociálně třídní struktury se staly socialistické formy vlastnictví sjednocující společenské postavení jednotlivců i sociálních skupin na základě jejich pracovního přínosu pro společnost, tj. kvantity i kvality vykonané práce. Byly odstraněny vykořisťovatelské třídy a vrstvy a současně skupiny pauperizovaných příslušníků dělnické třídy a drobných výrobců. Socialistické formy vlastnictví se v Československu prosadily v celé šíři ekonomiky, včetně zemědělství, služeb a obchodu, a i podíl družstevního sektoru (spojeného s nižší formou socialistického vlastnictví) je v Československu menší než v jiných evropských socialistických zemích [Charvát — Linhart — Večerník 1978: 166]. Rodina přestává být dominantním nositelem kontinuity třídní a profesionální pozice i subjektem tvorby soukromého vlastnictví (její úloha subjektu osobního vlastnictví ovšem zůstává zachována), což výrazně ovlivňuje i její možnosti udržovat kontinuitu způsobu života, jeho zaměření, vzorů a hodnot.

Prohloubil se *dělnický charakter naší společnosti.* V letech 1930 a 1975 se zvýšil počet dělníků z 49,7 % na 61,3 %, přičemž se především výrazně posílilo její, s prací ve velkých závodech spojené, jádro. Na Slovensku se vytvořila v průběhu socialistické industrializace nová dělnická třída spjatá s moderní průmyslovou výrobou a progresivními technickými obory (chemie, elektronika, jaderná energetika, přesné strojírenství). Výrazně se zvýšil i počet inteligence, a to jak v českých zemích, tak na Slovensku. Zemědělská výroba, která před druhou světovou válkou byla z hlediska produktivity na Slovensku na dvakrát nižší úrovni než v českých zemích [Cambel 1972: 25], byla v obou částech republiky plně kolektivizována, přičemž na Slovensku se dnes moderní formy

(8) Hirschl [1979: 72–73] uvádí, že v roce 1976 žily na hranici existenčního minima jen 2 % osob a zhruba 10 % na hranici sociálního minima. Tato situace je podstatně příznivější než ve většině ekonomicky vyspělých kapitalistických států. V USA například žilo na přelomu 60. a 70. let pod hranicí existenčního minima zhruba 13 % obyvatel, a to při téměř trojnásobném hrubém národním produktu na obyvatele.

kooperace a integrace zemědělské výroby prosazují rychleji než v českých zemích [Trávníček 1975]. Sociální struktura českých zemí a Slovenska se vyrovnala již na počátku šedesátých let.

Z hlediska formování socialistického způsobu života má značný význam skutečnost, že přes velký objem mobilních přesunů i široce rozevřené možnosti přechodu příslušníků dělnické třídy do nemanuálních profesí si *dělnická třída* (zejména v českých zemích) *uchovala značnou míru třídně profesionální stability a intergenerační návaznosti*. Počet dělníků dlouhodobě, po několika generacích spjatých s prací v továrnách a průmyslovou výrobou je v Československu (právě tak jako v NDR) velmi vysoký a výrazně přesahuje podíl dělníků druhé generace v těch zemích, kde intenzivní industrializace následovala až po uchopení moci dělnickou třídou (Maďarsko, Bulharsko, Rumunsko, Polsko, částečně SSSR).

Z hlediska mezinárodního srovnání je naproti tomu u nás velmi *nízký stupeň intergenerační profesionální kontinuity v zemědělství i u inteligence*. Reprezentativní výzkumy z poslední doby [Kolektiv 1978: 57] ukázaly, že původní zemědělské obyvatelstvo (pokud neodešlo do průmyslu) se zapojilo především do práce v rostlinné a živočišné výrobě a v oblasti řízení zemědělské výroby, tedy v těch oborech, kde možnost uplatnit tradiční zemědělské zkušenosti byla největší. Naproti tomu nové obory zemědělské výroby, převážně dělnického typu, vykonávají velmi často pracovníci, kteří nepocházejí z rodin zemědělců, vyučili se ve městě a v dělnických profesích. Počet těchto osob (převážně z rodin průmyslových dělníků) dosahuje dnes téměř padesáti procent všech pracujících v zemědělství (40,7 % v JZD a 50,9 % ve státních statcích). Stoupá rovněž počet družstevních rolníků, kteří ani přímo, ani zprostředkovaně nemají žádný vlastnický vztah k pozemkům a nemovitostem obhospodařovaným JZD. Počet členů s vloženým podílem činil v roce 1974 jen 35–37 % členské základny družstev, což znamená, že přibližně 63 % členů družstev má k němu „prakticky zaměstnanecký vztah“ a nelze u nich hovořit o kontinuitě původního vlastnického vztahu k polnostem a do družstva vloženého majetku. I u dětí zakladatelů (zhruba 32 % členské základny) je vztah k družstvu ovlivňován především momenty vztahů pracovními a zaměstnaneckými, „tj. výhodami vyplývajících z členství obecně a v daném družstvu zvláště“, a původní vlastnické vazby ve smyslu „to bylo naše“ již téměř nejsou“ [Trávníček 1975: 79–86].

Zanikl tak jeden z podstatných rysů tradičního zemědělského života, v němž princip soukromého vlastnictví zemědělské půdy a usedlosti podmiňoval nejenom předávání majetku, ale i typu práce z otce na syna. Socializace vesnice tak v základech podlomila řadu důležitých komponentů tradičního venkovského způsobu života, především těch, které byly předválečnými reformistickými sociology pokládány přímo za konstitutivní a nezrušitelné rysy venkovského stylu života: dominující vlastnický vztah k půdě a majetku, ztotožnění se se zemědělskou prací i venkovskou komunitou a její tradicí [Bláha 1968].

Komplexní přeměny sociální struktury i změny v dělbě práce a struktuře výrobních sil výrazně ovlivnily možnosti rozvíjet tradice vlastního specifického způsobu života v jednotlivých třídních a sociálních skupinách.

Největší možnosti rozvíjet způsob života na historickém kulturním základě (a to jak ve smyslu reprodukce pozitivních stránek, tak některých rysů nerozvinutosti např. v oblasti materiální kultury) má *dělnická třída*, u níž existuje *kontinuita základních hodnot a cílů* i silná profesní návaznost generací, podpořená profesní homogenitou rodin. Na rozdíl od zemědělství, kde technologický

pokrok odvíjející se ze změny vlastnických vztahů na vesnici byl jedním z důležitých faktorů diskontinuity způsobu života a jeho vzorů, v průmyslu naopak jistá stabilita dělby práce i technicko-organizačních podmínek působila ve smyslu posílení dílčích tradičních stránek života dělníků, ale i úředníků a technicko-ekonomické inteligence.(9) Vědeckotechnický pokrok vede sice neustále ke snižování rozdílů mezi duševní a manuální prací, ke zvýšení intelektuální obsažnosti i prvků kreativity a k omezování namáhavých a zdraví škodlivých prací, tento proces se však neprojevuje ve všech dělnických profesích se stejnou intenzitou. Ruční mechanizované práce představují zatím podle některých dílčích výzkumů 99 % všech dělnických pracovních činností a ani v roce 2000 nedosáhne počet plně automatizovaných pracovních míst 10 % [Filipec — Filipcová 1976: 306].

Základním zdrojem diskontinuity způsobu života dělnické třídy byla změna jejího celkového společenského postavení, výrazně stimulující rozvoj její politické aktivity, vzdělanosti i kvalifikace, a to v kontextu plné zaměstnanosti, rozsáhlých sociálních jistot a vzrůstající životní úrovně. Do popředí se dnes dostávají nové formy sociálních rozdílů uvnitř dělnické třídy, spjaté mimo jiné s rozdíly mezi novými a starými závody, dělníky ve státních a družstevních podnicích (do nichž se promítá i řada rozdílů spjatých s velikostí podniku a úrovní technického a organizačního začlenění práce), městskými dělníky a kovozemědělci, dělníky v různých odvětvích národního hospodářství a v neposlední řadě i rozdíly odvozené od věku a pohlaví. Velmi výrazné, a to i z hlediska způsobu života, zůstávají dosud i rozdíly mezi nekvalifikovanými a kvalifikovanými dělníky. Výzkumy [Archiv 1977] ukazují, že i když skupina nekvalifikovaných dělníků je stále méně zastoupena v populaci, některé podstatné rysy jejich způsobu života si udržují dlouhodobější platnost a částečně ovlivňují i způsob života kvalifikovaných dělníků i nemanuálních pracovníků. Život dělnické třídy se především proměnil jako celek; výrazně se zvýšila životní a kulturní úroveň dělnictva, její politická a společenská angažovanost, třídní vědomí i internacionální citění.

Typologicky vzato je způsob života dělnické třídy dosud značně diferencovaný. I pokud uvažujeme pouze velkoměstské dělnictvo, můžeme rozlišit přibližně tři velké skupiny, lišící se dosti výrazně způsobem využití mimopracovní doby, a zejména volného času, podílem vzdělávacích a s účastí na politickém životě spjatých aktivit i úrovní bydlení, vybavenosti domácnosti, a do určité míry i obsahem práce [Archiv 1977].(10)

První skupina navazuje, pokud jde o využívání volného času a mimopracovní doby, na způsob života nekvalifikovaných dělníků, vyznačující se zejména nízkým zastoupením vzdělávacích a s politickou aktivitou spjatých činností a málo vykrystalizovaným a vyhraněným stylem trávení volného času, v němž převažují pouze nejméně náročné typy aktivit: četba novin a časopisů, sledování televize a rozhlasu, využívání víkendů mimo místo bydliště, přátelské kon-

(9) Výzkum starých zaměstnanců AZNP Mladá Boleslav z roku 1974 ukázal, že dělníci i techničtí zaměstnanci si uvědomují (a kladně hodnotí) především změny v sociálně politickém klimatu práce (nové vztahy k nadřízeným a podřízeným, sociální jistoty atd.), zatímco obsah práce se podle jejich názoru téměř nezměnil.

(10) Výsledky jsou založeny na diskriminační analýze 37 indikátorů využívání mimopracovní doby, politické aktivity, vybavení domácnosti a bydlení a jsou volně korelovány s charakteristikami obsahu práce. Z hlediska těchto indikátorů bylo analyzováno v tabulce uvedených 11 skupin, přičemž závěry jsou odvozeny především z klasifikační fáze diskriminační analýzy. Metodika je značně složitá a její výklad se vymyká možnostem daným zaměřením článku.

*Tabulka 1. Třídně profesní diferenciací bydlení, vybavení domácnosti a využívání časového fondu Pražanů.
Podobnost individuální situace a skupinových standardů podle jednotlivých skupin činností (%)**

Třídně profesní skupina	Skupina aktivit (podmínek života)														
	Bydlení a vybavení domácnosti			Vzdělávání a politická aktivita			Péče o domácnost a domácí hospodářství			Sport, zábava a rekreace			Účast na kulturním životě		
	D	U	Int.	D	U	Int.	D	U	Int.	D	U	Int.	D	U	Int.
1. Průmysloví dělníci	57,9	20,1	22,0	66,9	4,3	28,8	18,3	73,2	6,1	64,0	18,9	17,1	64,6	19,5	15,9
2. Dělníci v ostatních odvětvích	60,2	15,3	24,5	62,2	4,1	33,7	25,6	60,2	10,2	73,2	11,3	15,5	64,3	19,4	16,3
3. Provozni pracovníci	57,6	17,5	24,9	75,1	2,0	22,9	14,5	81,3	3,4	63,8	20,2	16,0	59,4	24,5	16,1
4. Dělníci a provozní pracovníci v družstevním sektoru	50,7	24,6	24,6	82,6	0,0	17,4	14,5	78,3	5,8	55,1	23,2	21,7	57,9	17,4	24,7
5. Úředníci	39,7	16,9	43,4	61,6	5,4	33,0	5,4	90,5	3,7	41,0	29,3	29,7	39,7	28,9	31,4
6. Nemanuální pracovníci v družstevním sektoru	30,3	27,3	42,4	48,5	15,2	36,3	18,2	78,8	3,0	33,3	33,3	33,4	36,4	48,5	15,1
7. Inteligence ve výrobních odvětvích	30,9	19,1	50,0	28,0	5,3	66,7	21,3	69,9	6,0	47,0	31,1	21,9	36,5	22,1	41,4
8. Inteligence v nevýrobních odvětvích	32,7	17,0	50,3	22,7	1,3	76,0	11,5	83,3	4,5	31,7	16,0	52,3	24,4	18,9	56,7
9. Svobodná povolání	11,1	16,7	72,2	16,7	0,0	83,3	33,3	61,1	5,6	33,4	22,2	44,4	5,6	0,0	94,4
10. Podíl na celku populace	44,1	18,2	37,7	51,6	4,0	44,4	15,6	78,1	6,3	51,0	20,7	28,3	45,5	22,8	31,7
11. Hodnota nejvyšší kánonické korelace	,334			,526			,249			,347			,455		

Pramen: Archiv sondy 1979

*) Ve sloupci D (respektive U a Int.) je uvedeno, kolik procent osob z dané třídně profesní skupiny vykazuje v bydlení nebo vybavení domácnosti či struktuře činnosti standardy obvyklé ve skupině dělníků, respektive úředníků, inteligence. Výsledky byly získány na základě diskriminační analýzy souboru 2000 osob.

takty apod. Sociální základnou tohoto způsobu života, k němuž se přiklání zhruba 22 % dělníků, jsou především starší a starší příslušníci dělnické třídy, dělníci pracující mimo státní sektor a přirozeně nekvalifikovaní dělníci. Přesto je tento způsob života typický i pro 22,1 % dělníků v průmyslu a (což je zvlášť zajímavé) pro 8 % úředníků a příslušníků inteligence.

Druhá skupina dělníků (45,8 %) rozvíjí podmínky života dělnické třídy především ve směru modernizace prvků tradiční „dělnické subkultury“, jejíž základní prvky se vyhranily již před druhou světovou válkou především v prostředí kvalifikovaného městského, průmyslového dělnictva. Menší část (celkem 15,3 % dělníků), zejména učňů a mladých svobodných dělníků, rozvíjí tuto tradici především ve směru posílení zastoupení relaxačních a zábavných aktivit (sportu, návštěvy sportovních utkání, návštěvy tanečních zábav a diskoték, biografu i posezení s přáteli v restauracích) ve struktuře mimopracovní doby. Sociální základnu tohoto stylu využívání volného času tvoří především dělníci mimo průmyslových odvětví, především ze stavebnictví, a provozní pracovníci z terciární sféry.

Druhá, početnější skupina (30,5 %) je tvořena především staršími dělníky z průmyslu (zejména tradičně vysoce kvalifikované dělnické profese: nástrojaři, modeláři, strojvedoucí apod.), pro něž je typická koncentrace na určité náročnější typy koníčků, především manuálních, spjatých s údržbou domu, chaty, auta, zahrádkařením či chovem drobného zvířectva. Zaměřenost na tento typ aktivit je zřejmě v mnoha případech posilována i postupnou devalvací tradičních prvků řemeslné dělnické práce (vyznačující se vysokou kvalifikací a současně vysokou mírou komplexnosti, různorodosti, tvořivosti i nerozdrobenosti) v soudobém průmyslu. Není bez zajímavosti, že v této skupině pracovníků jsou rovněž nejintenzivněji akcentovány tradiční hodnoty řemeslné práce: „fortel“ (tedy řemeslná zručnost a obratnost), samostatnost při práci i jisté nedocenení vzdělávacích aktivit [Archiv sondy 1979]. Z hlediska politické aktivity patří tito pracovníci vesměs k poměrně aktivním členům společenských organizací, představují do značné míry hlavní základnu zlepšovatelského a racionalizačního hnutí, jsou aktivně zapojeni do brigád socialistické práce a obvykle se i výrazněji podílejí na brigádnické činnosti v závodech i v místě bydliště [Archiv sondy 1979]. Rovněž tento typ způsobu života dělnické třídy je poměrně často přejímán zejména úředníky a technickou inteligencí (12,2 %).

Konečně *třetí typ dělníků* (32,2 %) spojuje nároky dělnické práce se způsobem bydlení, vybavení domácnosti i využívání mimopracovní doby typickým pro osoby se středním a vysokoškolským vzděláním, tedy vesměs charakterizovaným vysokou úrovní materiálních podmínek života i orientací na náročnější aktivity volného času (kulturní aktivity, veřejně politická činnost apod.), dělníci se rekrutují ze skupin s nejvyšší úrovní kvalifikace a lze předpokládat, že v souvislosti s rychlým rozvojem středoškolského vzdělání i rychlejším zapojováním osob s maturitou i vysokoškolským vzděláním do výroby bude tato skupina osob početně stále vzrůstat. Je přitom zajímavé, že i ve skupinách dělníků, u nichž se nejenom styl bydlení, vybavení domácnosti a využívání mimopracovní doby, ale i samotný obsah práce a vzdělávací struktura velmi těsně přibližují práci nemanuálních pracovníků (zejména technické inteligence), zůstávají zachovány tradiční hodnoty dělnické práce, byť obohacené o celou řadu nových rysů akcentujících zejména pečlivost, schopnost vypořádat se s nepředvídanými skutečnostmi, intelektuální náročnost a kreativitu [Archiv sondy 1979].

Homogenizační procesy ve způsobu života jsou, jak naznačují nejrůznější

výzkumy, velmi výrazně spjatý s extenzí standardů i vzorů způsobu života vzniklých v rámci dělnické třídy do života všech tříd a vrstev naší společnosti (viz tabulka 1).

Standardy a vzory rozvíjené uvnitř dělnické třídy samozřejmě nezaručují ve všech případech, že rozvoj osobnosti i účast na životě společnosti bude probíhat u všech jedinců optimálně. Například pokud jde o vzdělávání a účast na řízení (jak vyplývá již z výše uvedených analýz), jsou tyto standardy založeny spíše na kumulaci individuální zkušenosti z výrobního procesu a méně již na institucionalizovaných formách účasti na řízení společenských procesů. Současné období rozvoje socialismu však vyžaduje spíše pravý opak: docenění teoretického a systematického vzdělávání (včetně osvojování si marxismu-leninismu jako teoretického výrazu dlouhodobých zájmů dělnické třídy) i masové zapojení dělníků do funkcí ve společenských organizacích a komunistické straně. Přes tyto dílčí výhrady je však třeba konstatovat, že standardy obvyklé v rámci dělnické třídy jsou dnes ve všech sférách života s výjimkou některých oblastí pracovních činností poznamenány nízkou úrovní technizace a intelektualizace, monotónností a zaostalými pracovními podmínkami poměrně rozvinuté. Umožňují kontakt se všemi rozhodujícími segmenty společnosti (politickým a vzdělávacím systémem, kulturou i sférou informací), nevedou k sociální ani kulturní separaci a poskytují přiměřený komfort, možnost odpočinku i relaxace. Ve svém úhrnu vytvářejí tak poměrně dobrý základ pro realizaci vedoucí úlohy dělnické třídy ve společnosti, průběžnou kultivaci způsobu života i rozvoj osobnosti. Svědčí o tom ostatně i vysoké procento studentů dělnického původu, kteří jsou přijati na vysokou školu (tvoří 44,6 % všech studentů prvního ročníku) a s úspěchem ji dokončí.

Menší možnosti kontinuity způsobu života (ve srovnání s dělnickou třídou) jsou u nemanuálních pracovníků, včetně inteligence. Převážná část inteligence dnes pochází z dělnického prostředí, což znamená, že i v této sociální vrstvě se prohlubují podmínky pro konfrontaci různorodých tradic, vzorů způsobu života i s nimi spjatých hodnotových orientací. Podstatně se změnil jak sociálně třídní kontext postavení inteligence ve společnosti, tak i vlastní obsah práce (např. narůstáním technické a s řízením i politickým životem spjaté inteligence). Jádro sociální skupiny inteligence představuje dnes skupina inženýrsko-technických pracovníků, kteří spolu s technicko-hospodářskými pracovníky tvoří 70 % veškeré inteligence a podmínkami způsobu života i (částečně) strukturou realizovaných aktivit se nejvíce přibližují dělnické třídě) [Archiv 1977]. Vznikla nová skupina zemědělské inteligence, podstatně rozšiřující řady inteligence a nemanuálních pracovníků na vesnici. Sociální propojení inteligence a širokých lidových vrstev se neobyčejně prohloubilo a našlo svůj základ především v každodenní spolupráci při řešení pracovních a politickoorganizačních problémů.

Inteligence sice dosud představuje materiálně nejlépe situovanou společenskou skupinu, avšak rozdíly mezi ní a ostatními skupinami jsou plynulé a neplatí (zejména pokud jde o celoživotní příjmy) bez výhrad. Obdobně plynulé rozdíly nacházíme i v jiných charakteristikách životních podmínek, například v indikátorech bydlení a vybavení domácnosti. Postupně se stírají rozdíly i v oblasti politické aktivity a veřejné angažovanosti. Naproti tomu značné rozdíly přetrvávají dosud ve využívání mimopracovní doby, zejména v zájmu o kulturní dění a sebevzdělávání, tedy v těch oblastech, kde působí

Třídně profesijní struktura	Činnosti osvojené	
	plně	částečně
1. Průmysloví dělníci	sledování televize, novin a časopisů, kontakty s přáteli a známými, dovolená mimo místo bydliště	práce přesčas, domácí práce, údržba bytu, domu, auta; brigádnická činnost a účast na schůzích společenských organizací; manuální koníčky, víkendy v létě i zimě mimo bydliště; četba beletrie a návštěva kina
2. Dělníci v ostatních odvětvích	sledování televize, novin a časopisů, kontakty s přáteli a známými, dovolená mimo místo bydliště, údržba bytu, domu, auta	domácí práce, víkendy v létě i zimě mimo bydliště; četba beletrie, návštěva kina, restaurací, sportovních utkání, manuální koníčky
3. Provozní pracovníci	sledování televize, novin a časopisů, kontakty s přáteli a známými, dovolená mimo místo bydliště	domácí práce, víkendy v zimě i v létě mimo místo bydliště; četba beletrie, návštěva kina
4. Dělníci a provozní pracovníci mimo státní sektor	sledování televize, novin a časopisů, dovolená mimo místo bydliště	domácí práce, víkend v zimě i v létě mimo místo bydliště, kontakty s přáteli a známými, manuální koníčky, četba beletrie, návštěva kina
5. Úředníci	domácí práce, údržba domu, bytu, auta, víkend v zimě a dovolená mimo místo bydliště, sledování televize, novin a časopisů, kontakty se známými a přáteli	víkend v létě mimo bydliště, manuální koníčky, účast na schůzích, návštěva kina a divadla
6. Nemanuální pracovníci mimo státní sektor	domácí práce, víkend v zimě a dovolená mimo domov, sledování televize, novin a časopisů, četba beletrie, návštěvy přátel a známých	víkend v létě mimo bydliště, účast na schůzích, návštěva kina, divadla
7. Inteligence v průmyslu	údržba bytu, domu, auta; víkendy v zimě a v létě i dovolená mimo místo bydliště, návštěvy přátel a známých; účast na schůzích; četba beletrie, novin, časopisů	práce přesčas, domácí práce, večery mimo domov, výkon funkcí, studium, manuální koníčky, sledování televize, návštěvy kina, divadla, výstav, výlety
8. Inteligence v nevýrobních odvětvích	údržba domu, bytu, auta; studium, účast na schůzích, dovolená mimo místo bydliště, četba beletrie, novin a časopisů, kontakty s přáteli a známými	práce přesčas, domácí práce, výkon funkcí, večery mimo domov, výlety, manuální koníčky, návštěva kina, divadla, výstav, sledování televize
9. Svobodná povolání	práce přesčas, studium, víkendy v létě i v zimě a dovolená mimo místo bydliště, údržba bytu, domu, auta; brigády, četba beletrie, novin a časopisů, návštěva kina, divadla, výstav, kontakty s přáteli a známými	domácí práce, výlety, večery mimo domov, návštěva restaurace, sledování televize

nejvíce pozitivní vlivy jak vyššího vzdělání, tak rodinné výchovy (viz tabulka 2).(11)

V oblasti kulturního života může také inteligence do značné míry navazovat na tradice způsobu života předválečné inteligence, byť i zde se vkusová a především ideová orientace podstatně změnila. Naproti tomu v jiných oblastech (ať již jde o politickou aktivitu, péči o domácnost, tvorbu životní úrovně, ale do určité míry i profesionální návyky) to bezprostředně možné není a inteligence musí přizpůsobovat „cizí vzory“ svým potřebám. Pro současnou etapu vývoje společnosti je signifikantní, že výsledek tohoto procesu vyúsťuje (a to i ve velkých městech) často v přejímání zvyklostí a standardů vzniklých na bázi dělnické třídy, zejména pokud jde o rekreaci a styl zábavy, často však i pokud jde o zvyklosti ve sféře kultury. Ve skupině nemanuálních pracovníků v Praze představují osoby „se standardy dělnické třídy v oblasti mimopracovní doby a vybavení domácnosti“ zhruba 22 %, přičemž v celku společnosti je jejich podíl pravděpodobně daleko větší.

Nepochybně nejsložitější situace je, pokud jde o možnosti kontinuity způsobu života *městské i venkovské maloburžoazie*. V obou případech ztratil styl života maloburžoazie svoji sociální a třídní základnu; existuje však řada přímých a nepřímých indikátorů dokládajících, že s těmito skupinami spjatý životní styl dosud ovlivňuje životní aspirace i zvyklosti nejrozličnějších skupin obyvatelstva, včetně části dělnické třídy. Jistá atraktivita těchto z hlediska rozvoje socialistického způsobu života disfunkčních vzorů života je založena především na hypertrofii ekonomické funkce rodiny, která ani za socialismu není jen biologickoreprodukční a spotřební jednotkou a institucí rozvíjející citové a intelektuální potence svých členů, ale i subjektem tvorby osobního majetku a zčásti i malovýrobní jednotkou [Šolcová 1979]. Ekonomické chování rodin (zahrnující i rozhodování o počtu dětí, směrech jejich ekonomicko-sociálního uplatnění a mnohdy i volbu partnera) je stále ještě jedním z podstatných sociálních mechanismů, jimiž se poměrně nivelizovaná příjmová struktura společnosti transformuje v relativně výraznou majetkovou diferenciaci.

Zejména prostřednictvím tohoto mechanismu se (vedle vlivů souvisejících s přetrváváním pozůstatků nemarxistického světového názoru či působením ideologické diverze ze zahraničí) zřejmě stále aktualizují určité vzory životního způsobu městské maloburžoazie, odtrhující tvorbu životní úrovně od podílu na celospolečensky organizované práci a přeceňující možnosti hmotného standardu v utváření způsobu života, pevných partnerských i přátelských vztahů i životní spokojenosti.

Naproti tomu přitažlivost tradičního způsobu života zemědělské maloburžoazie ve všech vrstvách obyvatelstva neobyčejně poklesla. Drobní soukromí zemědělci (k nimž patří celkem 1,5 % ekonomicky aktivní populace ČSSR) poskytují vesměs příklady poměrně chudobného a nerozvinutého způsobu života, pohybujícího se na samé hranici běžně osvojovaných standardů bytové kultury, vybavení domácnosti i využívání volného času (Archiv mikrocensu 1967). Soukromí rolníci představují svým způsobem života nejvíce starý, tradiční způsob

(11) Zařazení činnosti vychází z intenzity výkonu určité aktivity v čase. Za postačující intenzitu bylo například pokládáno denní sledování novin a televize, 1krát za měsíc pokud jde o výkon funkce, účast na schůzích, návštěvu kina či divadla (v sezóně). Za plně internalizované jsou pokládány ty činnosti, které vykonává intenzivně více než 50 % jedinců dané sociální skupiny, za částečně pak ty, kde jejich počet je sice nižší, ale počet osob, které se jim vůbec nevěnují, nedosahuje 50 %.

života, jehož zaostalost ostře kontrastuje s životem dnešních družstevních rolníků, zemědělských dělníků a prakticky všech vrstev našeho obyvatelstva.

Život *zemědělské populace* se proměnil snad nejvíce a jeho specifické formy, odpovídající skupinovému, družstevnímu vlastnictví se teprve tvoří. Při jeho krystalizaci hraje významnou úlohu JZD jako základní sociálně ekonomická instituce této třídy. Jednotné zemědělské družstvo není jen výrobní jednotkou, ale i významnou politickou a sociální institucí vytvářející specifické formy účasti na řízení i zajišťování základních potřeb. V souvislosti s rozvojem kooperace a koncentrace se však v činnosti JZD stále více prosazují ty momenty, které sblížují život družstevních rolníků s životním způsobem dělníků. Netýká se to jen systému odměňování, postupného „odbourávání“ instituce záhumenku, dělby a specializace práce, sblížení kvalifikačních profilů pracovníků v průmyslu a zemědělství a zčásti i zkvalitnění pracovních podmínek, ale i účasti na řízení. Způsob účasti na řízení se v družstvech postupně přibližuje k postupům obvyklým v průmyslových závodech. Stále větší význam zde mají odborní a placení funkcionáři, kteří zajišťují převážnou část operativního řízení a rozhodování. Přímá účast družstevníků se projevuje zejména v koncepčních záležitostech a je pojímána výrazně jako nástroj „sociální kontroly vůči profesionálnímu řídicímu aparátu“ [Blaas 1974: 155].

Současně výrazně vzrůstá úloha pracovního kolektivu jako základního článku řízení i účasti pracujících na řízení družstva. Na rozdíl od tradiční vesnice, kde se pracovní kolektiv skládal vesměs z lidí navzájem spojených příbuzenskými svazky (jak to vyplývalo ze skutečnosti, že rodina byla bezprostředně výrobní jednotkou), v současné době se pracovní kolektiv vytváří na zcela jiném základě. Rozhodující jsou principy dělby práce a efektivity výroby, což ovšem výrazně oslabuje dříve platné principy autority a sociální kontroly stimulující intenzitu a kvalitu práce. Podle dílčích výzkumů pracuje dnes v zemědělství společně s příbuznými jen 9–13 % pracovníků a sociální koheze skupiny se odvíjí spíše od přátelských než příbuzeneckých vztahů [Hudečková 1974: 76]. Na rozdíl od průmyslu i dalších odvětví národního hospodářství jsou však zde účinné formy stimulace společenské aktivity v pracovních kolektivech teprve rozpracovány.

Z hlediska příjmů a kumulovaného osobního majetku patří dnes družstevní rolníci k nejlépe situovaným sociálním skupinám naší společnosti. Jejich průměrné příjmy se pohybují nad průměrem příjmů dělnických a i bytová kultura a vybavenost domácností, zejména osobními auty, je poměrně velmi vysoká. Život na hranici životního minima, který byl charakteristický pro drobnou venkovskou chudinu před druhou světovou válkou, je dnes téměř neznámým jevem. Pod hranicí životního minima žije necelé procento družstevníků, pod hranicí sociálního minima necelá 3–4 % [Hirschl 1979: 72–73]. Přes vysoký životní standard nedošlo však dosud v zemědělství k širšímu rozvinutí náročnějších návyků v oblasti mimopracovní doby, volného času a rekreace, právě tak jako hodnotových orientací souvisejících s vysoce organizovanou dělbou a specializací pracovních činností [Archiv sondy 1979]. Pracovní a mimopracovní doba není zatím důsledně oddělena. Ačkoli družstevní rolnictvo jako celek pracuje dnes v podmínkách velkovýroby, svoji mimopracovní dobu modeluje spíše podle potřeb přetrvávající zemědělské malovýroby (dané institucí záhumenku, chovem domácích zvířat i obsluhou zahrady a péčí o dům), z jejichž „pravidel“ se vymaňují především mladší pracovníci. Na rozdíl od dělnické třídy, zaměstnanců i inteligence, jejichž životní způsob se vyznačuje značnou vnitřní diferenciací a individualizovaností, v životním způsobu družstevního

rolnictva zatím převládají spíše jednotící prvky, přičemž stávající diferenciaci vyplývá především z jednotlivých fází přejímání městských vzorů bydlení, spotřeby a využívání volného času i standardů zprůmyslněné práce.

Krystalizace nových vzorů života

I když nelze podceňovat hloubku přeměn, jimiž prošly jednotlivé třídně a skupinově vymezené způsoby života v naší společnosti, je třeba zdůraznit, že *život lidí se změnil především jako celek*.

(Životní způsob příslušníků všech tříd a vrstev byl ovlivněn novými skutečnostmi, bezprostředně vyplývajícími z nových, socialistických výrobních a společenských vztahů.) Příjmy ani osobní majetek nelze převrátit v kapitál a i jejich kumulace je výrazně oslabena. Peníze již dávno nejsou univerzálním klíčem k uspokojení téměř všech podstatných lidských potřeb, ale naopak v rozhodujících oblastech lidského života, zejména pokud jde o přístup ke vzdělání, moci, vlivu, péči o zdraví, je jejich úloha téměř anulována a i v ostatních oblastech života, například ve sféře bydlení či využívání volného času, je jejich funkce dosti podstatně limitována. V utváření potřeb, zájmů a hodnot společnosti hrají dominantní roli společenské organizace a instituce, jejichž činnost je ovládána dlouhodobými i krátkodobými zájmy dělnické třídy, jejími hodnotami a normami, internacionálním spojením i dějinnými aspiracemi; individuální i skupinové zájmy se proto ve stále větší míře musí realizovat v návaznosti na tyto principy a jejich prostřednictvím. Profesionální, vzdělanostní i spotřební standardy se ve všech oblastech života stále více sblížují, přičemž oficiální ekonomická, kulturní a v užším slova smyslu sociální politika státu vychází především ze sociálně homogenizačního principu a akceptovaná úroveň diferenciaci je dána spíše pochopením nezbytnosti individuální variability potřeb, zájmů a hodnot než snahou formovat rozdílné sociálně ekonomické standardy jednotlivých tříd a vrstev.

Tyto (i další) principy socialistické výstavby a konstanty způsobu života v naší společnosti jsou samozřejmě přijímány v různých třídách a vrstvách i sociálních skupinách s odlišnou mírou porozumění. Zajišťují však, že *přes přetrvávající tradice určitých způsobů života spjatých svou podstatou s kapitalistickou společností nemůže žádná třída, vrstva či skupina žít jakýmsi (neo)proletářským, (neo)měšťanským či (neo)rolnickým způsobem života*. Životní způsob všech tříd a vrstev prošel rozsáhlou přeměnou vytvářející kvalitativně odlišný typ jeho sociálně třídní diferenciaci, jejímž základním atributem je, že zajišťuje podmínky pro jistý rozvoj všech [Filipcová 1979: 42] a vytváří již dnes vysokou míru společenské rovnosti jak v oblasti životních podmínek, tak jejich přetváření v systém činností. Tradice diferencovaných způsobů života přirozeně nezmizela, promítá se však spíše *v jednotlivostech, v dotváření dílčích hodnot, norem a standardů* v oblasti bydlení, spotřeby, rodinného života, práce a politického života i využívání volného času.

Skutečnost, že určité vrstvy či jednotlivci *přejímají určité prvky tradičních vzorů života, ovšem nutně neznamená kontinuitu způsobu života*. Naopak, mnohdy právě zintenzívnění přejímání těchto prvků, zejména z životních způsobů odlišných tříd a vrstev, je výrazem zřetelné diskontinuity ve vývoji způsobu života, překonávajícím rozdíly jeho původní diferenciaci. Například skutečnost, že dělnická třída si osvojila náročné avšak co do podstaty tradiční standardy péče o byt a domácnost (které za první republiky byly typické jen pro střední vrstvy a pro vládnoucí špičky společnosti), představuje z hlediska celkové logiky utváření jejího způsobu života nepochybně výrazný moment

diskontinuity, který v širší perspektivě otevírá, i přes řadu problémů, prostor pro rychlé osvojení náročných forem využívání mimopracovní doby, lepší realizaci sociálních a kulturních funkcí rodiny i celkovou kultivaci způsobu života.

Intenzivní přejímání různorodých prvků způsobu života ze života jiných tříd a vrstev stírá celkovou sociokulturní diferenciaci společnosti a je důležitým momentem homogenizace jejího způsobu života. I když rozdíly mezi třídami a vrstvami naší společnosti jsou dosud patrné, sociokulturní vyhraněnost způsobu života tříd a vrstev se postupně stírá a vzory způsobu života se postupně sjednocují.

Základními sociálními ohnisky tvorby nového socialistického způsobu života zůstávají rozhodující třídy a společenské vrstvy naší společnosti: dělnická třída, družstevní rolnictvo a inteligence, přičemž ústředním momentem, kolem něhož se utvářejí diferencované způsoby života, je princip dělby práce, zejména pak dělby práce na plně zespolečenštěnou a částečně zespolečenštěnou, na fyzickou a duševní. Je příznačné, že přes značný nárůst skupiny administrativních pracovníků i početných skupin zřízců spjatých terciární sférou neprosadily tyto skupiny — které jsou podle stratifikačních teorií hlavními nositeli obecných norem a hodnot životního stylu — vlastní model životního způsobu. Jádrem, kolem něhož se vytváří jednotný způsob života naší společnosti, jsou především standardy dělnické třídy, fungující ve stále větší míře jako životní vzory jak pro zemědělskou populaci jako celek, tak i pro nemanuální pracovníky zejména nižší kvalifikace.

Postavení dělnické třídy jakožto hlavního subjektu přeměn naší společnosti je tedy klíčové nejen z hlediska utváření naší společnosti jako celku, ale i z hlediska utváření způsobu života. Je proto třeba i nadále věnovat neobyčejně intenzivní pozornost otázkám jejího všestranného rozvoje.

Prameny a literatura

Prameny:

- Archiv Mikrocensu 1967. Bratislava, Sociologický ústav SAV 1967.
Archiv sondy „Průmyslové závody v Praze“ a „Způsob života měst a regionů“. Praha, Ústav pro filozofii a sociologii ČSAV 1979.
Archiv výzkumu „Názory Pražanů na životní prostředí v Praze“. Praha, Ústav marxismu-leninismu UK 1977–1979.

Literatura:

- Blass, G.: *K podmienkam a formám účasti družstevníkov na riadení v súvislosti s ďalším rozvojom koncentrácie a špecializácie výroby v poľnohospodárstve*. In: Sociologie zemědělství. Sborník UVTI 1974, č. 2.
Bláha, J. A.: *Sociologie*. Praha, Academia 1968.
Cambel, S.: *Slovenská agrárna otázka 1944–1948*. Bratislava, Pravda 1972.
Družstevníctví. Praha, ÚRD 1968.
Erdély, E.: *Bata, švec, který dobyl svět*. Praha, Novina 1932.
Filípec, J. — Filipcová, B.: *Různoběžky života*. Praha, Svoboda 1976.
Filipcová, B.: *Socialistický způsob života a formování socialistické osobnosti*. Nová mysl 1979, č. 11.
Hirschl, M.: *Analýza skupin obyvatelstva s omezenými možnostmi spotřeby v roce 1976*. Výzkumná práce VÚPASZ, řada B, č. 78, Praha 1979.
Horská-Vrbová, P.: *Český průmysl a tzv. druhá průmyslová revoluce*. Praha, Rozpravy ČSAV 1965.
Horská-Vrbová, P.: *K otázce vzniku české průmyslové buržoasie*. Československý časopis historický 1962, č. 2.
Horská-Vrbová, P.: *Kapitalistická industrializace a středoevropská společnost*. Praha, Academia 1970.
Hudečková, H.: *Strídání pracovních skupin v zemědělství a jeho význam pro plánování v zemědělském podniku*. In: Sociologie zemědělství. Sborník UVTI 1974, č. 1.

- Huláková, M.: *Realita, pojetí a výzkum dělnické třídy*. In: Sociologický časopis 1979, č. 1.
- Charvát, F. — Linhart, J. — Večerník, J.: *Sociální mobilita v socialistických a kapitalistických zemích*. Sociologický časopis 1978, č. 1.
- Charvát, F. — Linhart, J. — Večerník, J.: *Sociálně třídní struktura Československa*. Praha, Horizont 1978.
- Chyba, A. — Tlustý, A.: *Akumulace kapitálu a postavení dělnické třídy za kapitalismu*. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1974.
- Kolektiv: *Sociální a profesijní mobilita v zemědělství*. Sociologie zemědělství 1978, č. 2.
- Kollar, R. a kol.: *Vliv krize na rodiny nezaměstnaných dělníků*, Praha, Československý ústav sociální 1933.
- Král, V.: *Otázky hospodářského a sociálního vývoje v českých zemích 1938—1945*. I.—III. Praha, Nakladatelství ČSAV 1957—1959.
- Křepeláková, V.: *Struktura a sociální postavení dělnické třídy v Čechách 1906—1914*. Praha, Univerzita Karlova 1974.
- Kvaček, R.: *Historie jednoho roku*. Praha, Mladá fronta 1976.
- Marx, K.: *18. brumaire Ludvíka Napoleona*. In: Marx, K. — Engels, B.: *Spisy*, sv. 8. Praha, SNPL 1960.
- Marx, K. — Engels, B.: *Německá ideologie*. In: Marx, K. — Engels, B.: *Spisy*, sv. 3. Praha, SNPL 1958.
- Mrázek, O.: *Vývoj průmyslu v českých zemích a na Slovensku od manufaktury do roku 1918*. Praha, SNPL 1964.
- Orlova, E. A.: *Někotoryje poznatělnyje aspekty ponjatija „obraz žizni“*. In: Sovremennye koncepcii urovnja, kačestva i obraza žizni. Moskva, AN SSSR 1978.
- Průcha, V.: *Vývoj reálné mzdy průmyslového dělnictva v předmnichovském Československu*. Revue dějin socialismu 1969, č. 4.
- Reich, E.: *Základy organizace zemědělství Československé republiky*. Praha, Ministerstvo zemědělství 1934.
- Siciński, A.: *Styl życia. Przemiany we współczesnej Polsce*. Warszawa, PWN 1978.
- Svetoň, J.: *Obyvatelstvo Slovenska za kapitalizmu*. Bratislava, Slovenské vydavateľstvo politickej literatúry 1958.
- Šolcová, M.: *Socialistický způsob života a jeho formování v rodině*. Praha, Horizont 1979.
- Trávníček, Z.: *Sociálně ekonomický vývoj jednotlivých zemědělských družstev*. In: Sociologie zemědělství. Sborník UVTI 1975, č. 2.
- Ullrich, Z.: *Sociální struktura dneška*. In: Boháč, A.: *Populační, hospodářský, ideový a politický dnešek*. Praha, Orbis 1937.
- Urban, O.: *Kapitalismus a česká společnost*. Praha, Svoboda 1978.
- Wesołowski, W.: *Teoria — Badania — Praktyka. Z problematyki struktury klasowej*. Warszawa, PWN 1975.

Резюме

И. Линхарт: Динамика социально-классовой структуры и изменения образа жизни в Чехословакии

Статья подвергает анализу динамику социально-классовой структуры в Чехословакии с точки зрения формирования определенных образцов стиля жизни и условий их континуального и дисконтинуального развития. Для довоенной Чехословакии характерно, что здесь не образовались своеобразные, атрактивные образцы образа жизни внутри правящего класса и слоев интеллигенции. По этой причине особенно значительную роль в процессе формирования образа жизни правящих классов и мелкой буржуазии сыграли некоторые прослойки государственных служащих и рабочей аристократии. Яркая социально-классовая дифференциация свойственна не только образу жизни, но и его образцам. Фокусом формирования образцов образа жизни был рабочий класс (в частности его промышленное ядро), который оказывал идейное и политическое влияние на значительную часть интеллигенции и обедневших средних слоев.

Социальные преобразования общества, в частности сильная динамика социально-классовой структуры общества, существенно изменили реальный образ жизни и его образцы. Наиболее последовательную континуальность образа жизни можно наблюдать в среде рабочего класса; образ жизни интеллигенции и крестьян связан с традициями довоенного образа жизни в гораздо меньшей степени. Массовой социальной опоры лишен мелкобуржуазный образ жизни, социальным базисом которого служила городская мелкобуржуазия. Тем не менее он до сих пор удерживает некоторые свои позиции, именно благодаря имеющимся мелкопроизводственным функциям семьи (рыночным

и внеерыночным), которые, однако, являются выражением не частной, а личной собственности.

Основные социалистические преобразования общества и тенденции углубляющейся однородности образа жизни являются гарантом того, что ни один класс, и ни одна социальная группа (или индивид) не могут вести образ жизни в духе традиций старого образа жизни, хотя бы так или иначе модернизированный (т. е. «новомещанский», «новокрестьянский» и т. д.). Однако в образе жизни различных классов и слоев заявляет о своем существовании тенденция моделировать те и другие сферы образа жизни согласно исторической традиции, в частности, что касается оценки труда, обеспечением домашнего быта, образцов жизненного уровня социальной преференции, межлических контактов и способов использования свободного времени.

Фокусом формирования образа жизни является в настоящее время — если отвлечься от класса крестьян, занятых в кооперативах, образ жизни которых находится в процессе становления — рабочий класс и интеллигенция. В частности среди рабочего класса формируются в настоящее время модели и стандарты образа жизни, объединяющие широкие слои населения. Однако речь идет уже не о образах образа жизни, носящих отпечаток долговременной депривации рабочего класса в условиях капитализма, а о новом образе жизни, отличающемся относительно широким участием трудящихся в процессе освоения культурного наследия, их политической активностью, развивающимся смыслом для творческих достижений труда (физических и духовных) и классовой сознательностью.

Summary

Linhart J.: Dynamics of Social-class Structure and Changes in the Way of Life in Czechoslovakia

The paper presents an analysis of the dynamics of Czechoslovakia's social-class structure from the aspect of the formation of particular style-of-life patterns, and conditions of their continuity and discontinuity. In pre-war Czechoslovakia no clear-cut, self-contained, attractive way-of-life patterns arose within the ruling class and the intelligentsia. This is why the petty bourgeoisie and some strata of civil servants, inclusive of the working-class aristocracy, were playing a dominant role in the process of constituting the life patterns of the ruling class. Not only the way of life but also its patterns bore the traces of a very clear social-class differentiation. The working class (and particularly its industrial core), influencing a considerable part of the intelligentsia and the pauperized middle classes both ideologically and politically, represented a significant focus of the formation of way-of-life patterns.

The socialist transformations of society and, in particular, the dynamics itself of the society's social-class structure have brought about a conspicuous change in the real image of the way of life as well as in its patterns. The greatest continuity of the way of life may be seen to prevail in the working class, while, in substance, the way of life of the intelligentsia and that of the farmers can be connected with the traditions of the pre-war way of life only with difficulty. Also the bourgeois way of life whose social basis was provided by the urban petty bourgeoisie is at present lacking social support on a mass scale. Yet it continues to maintain certain positions due to the existing small-scale production function of the family (both in and outside the market) which, however, finds expression in reinforcing the continuity of personal and no longer that of private ownership.

The basic socialist transformations of society and the homogenization tendencies asserting themselves in the way of life are a guaranty that today no class, no social group (and no individual) can live in a way derived from the tradition of old ways of life subjected to partial modernization (the so-called neo-bourgeois, neo-farmers', etc., styles of life). Nevertheless, in the way of life of different classes and strata there appears a tendency to model partial spheres of the way of life in harmony with historical tradition — this concerns particularly values of work, work in the household, models of forming the way of life, sociopreferential and interhuman contacts, and ways of leisure utilization.

In our time, the working class and the intelligentsia represent significant foci of the formation of the way of life — besides the class of co-operative farmers whose style of life is only just being formed. It is particularly the working class within which models and standards of a way of life unifying broad population strata are nowadays taking shape. What is involved here, of course, are no longer models of a way of life affected by the long-lasting deprivation of the working class under the conditions of capitalism, but a new style of life characterized by a relatively broad participation in cultural life, political activity, a developed sense for the creative values of work (both manual and intellectual), and class consciousness.